

SZEMLE

JOHN HALDON

BYZANTIUM AT WAR AD 600–1453

(Osprey Publishing, Oxford, 2014. 96 o. ISBN 978 1 4728 1004 5)

John Haldon bizánci hadművészet-trilógiájának ismeretterjesztő darabja most már e-könyv formájában is kiadásra került. Ebből következik, hogy inkább csak az érdeklődő, és nem szakértő közönségnek szánta ezt a rövid kötetet, tehát jegyzeteket, aprólékos adatokat ne is keressünk benne (bár azért kerül bele az utóbbiakból). A kötet elején az Osprey kiadó szokása szerint kronológiával segíti az eligazodást az eseményekben, ám a korszak rövid szöveges összefoglalójára nem fordított időt a szerző.

Az események ismertetése elég hiányos s kissé túlságosan tömörített formában olvasható. A bevezetésben a bizánci állam területeinek földrajzi jellemzőit tárgyalja, főleg a Balkánra és Anatóliára koncentrál (meglepően az előbbi a hangsúlyosabb). Ezután a birodalom történelmének rövid összefoglalója következik az V. századtól kezdve, Justinianuson át Heraklaiosig, röviden kitérve a túlzott expanziós politika hátrányaira, majd az iszlám megjelenésére. Ezek következménye volt az, hogy a VII. század végére a bizánci hadsereg egyre inkább védelmi funkciójú milíciává alakult át, amely a gerillastratégia alapján a támadók ellátásának megakadályozására törekedett, a támadó hadműveletek ritkák lettek, inkább csak megelőző céllal folytak. A 730-as évektől kezdett stabilizálódni Bizánc helyzete, újra megjelent a képzett katonaság iránti igény, végül a X. századra már úgy alakultak a belső és külső viszonyok, hogy ismét terjedésbe kezdhettek keleten és a Balkánon egyaránt. A haderő egyre inkább a zsoldosokra támaszkodott, s taktikai komplexitása megnőtt – viszont ennek negatív következményei is voltak: mindez növekvő adókkal járt, a védelmi szervezetet elhanyagolták, a saját lehetőségeiket gyakran túlbecsülték. Ez vezetett a XI. század végi összeomláshoz, amiből a Komnenos-császárok reformjai és konszolidációja következett, s végül a negyedik keresztes hadjárat a birodalom feldarabolásához vezetett. Az 1261-es restauráció már csak egy csonka birodalmat hozott létre, mely nem tudta feltartóztatni a további hanyatlást és végül elbukott (1453). Haldon szerint a birodalom történetében öt szakaszra osztható a hadügy fejlődése: 1. Justinianus kora, a visszahódításé, 2. az összezsugorodás és a védelmi jelleg uralkodóvá válása a VII–VIII. században, 3. a IX–XI. század a konszolidációtól az offenzív fellépésig, 4. az összeomlás és az ókorból örökölt struktúrák reformja a XI–XII. században, 5. a végső hanyatlás kora, előbb a felosztás, majd Szerbia felemelkedése, végül az Oszmánok miatt.

Az első fejezetben (*Warring sides – Neighbours and enemies*) a szerző sorra veszi az ellenségeket, előbb nyugaton a bolgárokat, az itáliai államokat, a németeket, majd északi szomszédjaikat (Rusz, a sztyeppei népek, Magyarország). Keleten előbb a Szászánida Perzsia, majd az arabok következnek, utóbbiak jóval részletesebben., szakaszokra tagolva. Az első, 650–720 közötti időszakban a Bizánc meghódítását célzó hadjáratok domináltak, 720–750 között egy átmeneti állapot volt, támadásokkal tarkítva, majd innen a XI. szá-

zad közepéig az Abbászida kalifátus hanyatlásával Bizánc helyzete megerősödik, és fokozatosan a legerősebb állammá válik a Közel-Keleten. Ezután az 1050-es évektől a belviszályok és a szeldzsuk-törökök felemelkedése miatt Bizánc fokozatosan gyengül és elveszíti Anatóliát (bár Haldon szerint Manzikert csak egy kisebb vereségnek számít katonai szempontból). A XII. század végén aztán színre lépnek az Oszmánok is. A szerző azzal zárja a fejezetet, hogy a sokszereplős külpolitikai tér miatt Bizánc hatékony diplomáciai rendszert tartott fenn, mivel a szövetségek, ajándékok, hírszerzés egyaránt fontos volt a birodalom számára – de ha ezek a módszerek mégsem váltak be, akkor a hadseregre várt a munka neheze.

A következő fejezet (*Outbreak – Why and how did Byzantium fought wars?*) tárgyalja a háborúskodás fontos kérdéseit, kezdve a stratégiai megfontolásokkal. Eszerint Bizánc szűkös erőforrásai miatt nem engedhette meg magának, hogy katonailag visszahódítsa elvesztett területeit, de mindig igyekezett valamiféle egyensúlyt kialakítani. Felörlő módszerek, portyázás és az ellenség erőforrásainak pusztítása vált uralkodóvá a háborúskodásban. Itt mutatja be Haldon a defenzív hadművészet lényegét: az arab terjeszkedés megváltoztatta a stratégiai helyzetet, kerülni kellett a nagy ütközeteket. A keleti csapatokat visszavonták Anatóliába, ezzel megvetették a thema-szervezet alapjait, ami a birodalom hadszervezetének alapját adta a következő évszázadokban. Mellette azonban a VIII. században létrejött egy hivatásos jellegű mag, a tagmák katonasága is, akik a külföldi hadjáratokra induló seregek gerincét alkották. Az ellenséges támadásokkal szemben a hágók védelmével (kleisurák alapítása), erődépítéssel, a portyázók folyamatos zaklatásával reagáltak. Ez a defenzív stratégia a X. században kezdett átalakulni, amikor már támadó hadjáratokat is képesek voltak indítani, viszont amikor a XI. század közepén Bizánc helyzete ismét romlásnak indult, az ilyen mély védelmi szervezet nagyon hiányzott a szeldzsuk támadókkal szemben. Ezután a könyv a defenzív célú megelőző hadjáratokra tér ki, melyek változó sikerűnek bizonyultak, mint például I. Nikephoros katasztrofális bolgárok elleni támadása 811-ben.

A következő téma a támadó hadjáratokról szól, kissé csapongva, mivel inkább a stratégiai megfontolásokat tárgyalja (érdekes példa II. Nikephoros bolgárok elleni támadása, amit a régi adókövetelés visszautasítása váltott ki, hogy aztán a Szvjatoszlav elleni háborúba, majd II. Basileios hosszú háborújába torkoljon). A XI. században az elért eredményeket már inkább szövetségek és ütközőállamok révén próbálták biztosítani, melyek segédcapatokat nyújtottak ehhez. Ez a katonai és diplomáciai módszerek egyensúlyára építő megoldás azonban az 1040-es években felborult a polgárháborúk és lázadások miatt. Ekkoriban a katonai költségvetés csökkent, és főleg külföldi zsoldosokra költötték, a thema-szervezetet elhanyagolták. Manzikerthez is egy többnemzetiségű zsoldos sereggel vonult Romanos Diogenes, és bár veresége katonailag nem volt súlyos, a következő polgárháború és szétesés megnyitotta az utat a törökök előtt. Ezután a Komnenosok továbbra is a zsoldos haderőre támaszkodva próbáltak úrrá lenni a helyzeten, ám végső soron sikertelenül.

A *The fighting – Organising for war* című fejezetben mutatja be a hadszervezet és a taktika változásait a késő római kortól kezdve, de a logisztikai, stratégiai kérdések is szóba kerülnek. A bizánci seregekben a gyalogság szerepe – főleg az arab hódítás után – visszaesett, a lovasság vált a fő fegyvernemmé, ezen belül a fővárosi tagmák adták az elit nehézlövasságot. A szerző bemutatja a themák szervezeti felépítését, a pontos létszámada-

tok hiányát. A X. századi hódító hadjáratok a taktika és a hadszervezet átalakulásával jártak: a gyalogság fontossága megnőtt, bevezették a négyszög alakzatot. A lovasságnál létrehozták a páncélos kataphraktosok egységét, mely tompa ék alakzatban indult az ellenséges hadrend áttörésére. Ebben az időszakban a hivatásos egységek szerepe egyre fontosabbá vált, a fegyelmezett, jól képzett és vezetett, gondosan ellátott haderő volt a döntő a korszak győzelmeiben. A csúcsot a XI. században hanyatlás követte: a védelmi themaszervezet elhanyagolása miatt ezek állománya csökkent és romlott, az idegen zsoldosok növekvő alkalmazása miatt „a bizánci hadsereg szigorúan véve többé nem volt bizánci.” A soknemzetiségű haderőben természetesen a hozott taktikai elemekre építettek, a hadvezérek fő feladata ezek helyes összecsiszolása volt a Komnenos-korban. A mű kitér a stratégiai kérdésekre, majd a logisztikára is: a hatékony ellátó szervezet is komolyan befolyásolta a hadműveletek sikerét. Pénzbeni és természetbeni szolgáltatásokkal egyaránt megtámogatták a csapatokat, ami persze gyakran komoly terhet jelentett a lakosságnak, a hadsereg átvonulása nélkül is. A hadjáratra vonuló seregek útvonalán megszabták, hogy mely területek milyen és mennyi ellátmány beszolgáltatásával tartoznak (ha császár is részt vett, az udvartartás ellátása is jókora terhet jelentett). A védelmi harcokban a gerilla hadműveletek során kisebb egységek jobbára helyből szerezték be mindazt, amire szükségük volt – a lakosok elvileg mindezt aztán leírhatták a következő évi terményadókból. A bizánci katonai sikerek titka a logisztikai szervezet volt, s miután a politikai és gazdasági folyamat változásával már nem tudták fenntartani a logisztikai bázist, a birodalom bukása csak idő kérdése volt.

A következő fejezet (*Portrait of a soldier – Recruitment, discipline and life on campaign*) mutatja be a katonák státusát, a katonaállítás módjait, a kiképzés és a fegyelmezés módjait. Betekintést ad a különböző egységek által alkalmazott manőverekről, alakzatokról, majd egy fiktív katona, Theodoros életéből vett leírással bemutatja a katonaelet nehézségeit az arkadiopolisi csatába vonuló bizánci seregben (itt is sokat megtudhatunk az alkalmazott taktikákról, a menetalakzatról, a táborverés rendjéről, az élelmezésről – bár kissé bosszantó, hogy 971-re datálja. Bizánc háborúhoz való viszonyát foglalja össze a következő fejezet (*The world around war – War and peace*). Rámutat, hogy a keresztény ideák szerint a birodalom elvben pacifista volt, azonban Róma örököséként a hadakozás az államszervezet fontos funkciója maradt. Átalakítva a császárkultuszt, az (immár nem istenített) uralkodó továbbra is a birodalom élére Istentől választott személy maradt, aki megvédi a keresztény közösséget a sötétség erőitől. A szent háború eszméje nem alakult ki, bár az iszlámmal érintkezve megjelent az elesett katonák menyeyei jutalmának, vértanúvá nyilvánításának ötlete, de ezt az egyház elutasította; a népi vallásosság szintjén azért megjelentek a háborús misztika elemei (a X. századi Praecepta militariából idéz egy imaszöveget). Kitér a hadakozás és a társadalom viszonyára, arra, hogy nemcsak az ellenséges támadások okoztak súlyos pusztításokat, hanem a saját csapatok fenntartása, ellátása is súlyos teherként nehezedett a lakosságra.

A következő rész (*Portrait of a civilian – Metrios, a farmer*) voltaképp az előbbieket szemléltetése, amely egy fiktív civil életén át mutatja be a vidéki lakosság életét a gyakran támadásoktól sújtott Anatóliában (a szerző a VII–XII. századi források alapján állította össze). Ennek főszereplője egy IX. századi paphlagoniai gazda, akinek különböző problémákkal kell szembenéznie egy esedékes nyári hadjárat előtt (terménybeszolgáltatás, beszállásolás, önkényes adószedők stb.). Ez a fejezet jól szemlélteti, milyen nagy hatással

volt a háborúk és a haderő fenntartása a mindennapi életre még akkor is, ha a lakosságnak egy békésebb időszakban nem kellett idegen támadók elől menekülni.

A *Death of an empire* című fejezetben a birodalom hanyatlását és bukását foglalja össze. Hangsúlyozza a megváltozott környezetet: a Nyugat fokozatosan szorította vissza Bizánc addigi pozícióját a nemzetközi rendszerben. A normannok, az itáliai kereskedővárosok, majd a Német-római Császárság egyaránt fenyegetést jelentettek, amit súlyosbított keleten a szeldzsuk hódítás. A végeredmény a negyedik kereszties hadjárat lett, ami Bizánc feldarabolásához vezetett, melyből többé nem tudott talpra állni Konstantinápoly visszaszerzése után sem. A XIV. században ismét felgyorsult a hanyatlás, az oszmánok végül a birodalom összes töredékét meghódították. A kötetet lezáró részben a szerző következtetéseit foglalja össze a témáról, melyek szerint a hatékony pénzügyi apparátus nagyban segítette a birodalom túlélését a XII. század végéig. Katonai szempontból a logisztikai támogató rendszer fontosságát emeli ki, továbbá a taktikai rend és fegyelem, valamint a hozzáértő vezetés szerepét. Összefoglalva: „Bizáncot a háborúk tették azzá, ami volt.” Végül egy függelék a bizánci uralkodókról és egy rövidke bibliográfia zárja a kötetet (aki további olvasmányokra kíváncsi, inkább a *Warfare*-kötet részletes irodalomjegyzékéből tájékozódjon). Haldon fő megállapításai a bizánciak hadművészetéről megegyeznek azokkal, melyeket már korábbi munkáiban is megfogalmazott. Eszerint Bizánc a VII. század óta védekező stratégiát folytatott, amit túlerejű ellenségei és szűkös erőforrásai kényszerítettek rá. Fejlett logisztikai és pénzügyi szervezete biztosította számára a meglévő források hatékony kihasználását, ezért maradhatott fenn oly sok évszázadon át. Megint csak kár, hogy a logisztikai kérdéseket nem kísérte néhány adatsor a létszámokról vagy a zsoldokról, mivel ezek sokat segíthettek volna az olvasóknak.

A szerző a Herakleios előtti és I. Alexios utáni korszakot röviden mutatja be a kötetben. A köztörténeti rész hiányos és főleg a katonai vonatkozásokra koncentrál, egy nem szakértő közönségnek íródott műnél ez problémát jelenthet. A kötet hiányosságai közé tartoznak a használható kísérő rajzok, mivel ezek nélkül alig tudhatunk meg valamit a korszak bizánci katonáinak fegyverzetéről, felszereléséről. Több térkép is található a műben, bár igen váltakozó színvonalon (a domborzati és útviszonyok jól kapcsolódnak a témához, de a politikai határokat bemutatók egyszerűek, hadjáratokat bemutatók egyáltalán nincsenek). A saját *Warfare*-kötetéből¹ átvett a szerző néhány ábrát a hadrend és a menetalakzat bemutatására, illetve G. T. Dennistől a tábor alaprajzát és védelmét bemutató ábrákat.² Nagy kár, hogy nem illusztrálja a bizánciak hibáit és érényeit egyes hadjáratok bemutatásával. A könyv fényképanyaga hiányossága miatt csalódást okozott.

Az említett problémáktól eltekintve John Haldon jól használható, népszerűsítő kötetet alkotott, ami a szélesebb olvasóközönség számára igazán hasznos lehet.

Tőser Márton

¹ Haldon, John: *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204*. London, 1999. 225., 161., 162. o.

² Dennis, George T.: *Three Byzantine Military Treatises*. Washington, 1985. 335. o.